

Áprily Lajos kötete, a *Jelentés a völgyből*, amelynek egyik ciklusa e rövid esszé fókuszát képezi, 1965-ben jelent meg. A pályaképet felvázolva több, mint negyedszázada igyekeztem megfogalmazni talán néhány jellemző

38 Fráter Zoltán

„A TERMÉSZET LÁGY ÖLÉN”

Térpoétika és kulturális

emlékezet a hatvanas évek

elejének lírájában

vonást az itt feltűnő hang- és hangulatlíráról, valamint a naplószerűségről értekezve, most azonban a térszemlélet és a kulturális emlékezet szerepét állítom vizsgálódásom középpontjába. Áprily költeményeinek kiadását az év késő őszére, december elejére, valószínűleg a téli könyvvásárra időzítették, az első recenziók legalább-

is a karácsony előtti napokban ismertették a könyvet, a folyóiratok még később, 1966 tavaszán írtak róla. A korabeli kiadói gyakorlat átfutási idejével számolva a gyűjtemény az '57-es *Ábel füstje* után, az 1963–64-ig elkészült alkotásokat tartalmazza. Ez lett Áprily életének utolsó, kizárólag új verseket közlő kötete. A *Római őrvonalon* ciklus kapcsán érdemes legalább futólag áttekinteni a kortárs kötetek kontextusát.

1965 – legalábbis a mennyiséget tekintve – a magyar líra jó éve volt, sok verseskönyv jelent meg, persze eltérő minőségben, szerteágazó beszédmódokkal. Olyan, már-már szinte önmagukat túlélt, idősebb alkotókat is sikerült megszólaltatni ekkor, mint Dutka Ákos, Kassák Lajos, Erdélyi József, Fodor József, még '57–59 között sikerült visszacsalogatni a korábban hallgatásra ítélt költőket (Weörest, Nemes Nagyot, Pilinszkyt), 65-ben pedig új kötettel jelentkezett Csorba Győző, Károlyi Amy, Rónay György, Toldalagi Pál, és nézeteikben korszerűsödve ebben az évben újabb könyvet mutathatott fel Illyés Gyula, Rákos Sándor, Hajnal Anna, Nagy László, Juhász Ferenc, Jobbágy Károly, Vihar Béla és Váci Mihály is.

A korabeli kultúrpolitika számára minden olyan téma érdekesnek, sőt hasznosnak tűnt, amely a közelmúlt történéseitől távol esett, jelesül nem reagált, nem is reagálhatott közvetlenül a levett forradalomra, így aztán nem is zavarhatta az egyre sürgetőbb kulturális konszolidációt sem. A közéleti, közösségi problémákat feszegető vagy a nemzeti emlékezetet borzoló strófák helyett előtérbe kerülnek ekkor a kisebb témák, a közérzeti versek helyett a hangulatlíra, a társadalmi kérdések helyett a természeti képek, a világ megforgatása helyett a szorgos munka, politikai érzelmek helyett a szerelem, a monumentális építkezések dicsőítése helyett a műalkotások, festmények,

szobrok leírása, a zenehallgatás élménye és a külföldi utazások emlékei. Ebbe a folyamatba Áprilynak nem volt nehéz bekapcsolódnia, hiszen ezek a jegyek lírájának mindig is fontos elemei voltak. Természeti képei, apró megfigyelései az állat- és növényvilág változásairól, jelenségeiről nem volt egyedülálló ezekben az években. Illyés '61-es *Új versek* kötete feltűnően sok természeti képet, sőt apróbb mozzanatokot tartalmaz, de elmondhatjuk ezt Kassák és Vas István lírájáról is ezekben az években. A *Jelentés a völgyből* első verse, a *Jelentés* kezdő sorai világosan mutatják Áprily érdeklődésének és bölcsességének irányát: „Jelentem a völgyemből emberek: / a mogyoró-barkáról por pereg, / a vakondok férget nyomozva túr / s útszéleken zöld már a pipehúr.” Valóban ez a legfontosabb hír 1965-ben? Hogy a mogyoró-barkáról por pereg? A korabeli lektor vagy szerkesztő örülhetett az ilyen nyitánynak, vélhette, ezzel a könyvvel nem lesz semmi baj. Valószínűleg nem is figyelt rá, hogy az ártatlannak tűnő természeti mozzanatot – „a vakondok férget nyomozva túr” – a kötet utolsó ciklusát, a *Római őrvonalon* verseit készíti elő. Az említett gyakori motívumok, verstárgyak mellett ez a ciklus még szorosabban és egyedibben köti kortársaihoz Áprilyt a hatvanas évek elején. A *Jelentés a völgyből* elemi nátura-központúsága mellett itt érvényesül a látható környezetben túl az emlékekből, ásatásokból előkerült, leletekből, maradványokból épülő történelmi múlt. A versfüzér Pannónia provincia föld alól kiásott romjait, leleteit kelti életre, ékes bizonyosságú a tér időt magába sűrítő, évezredekot őrző képességének. Az alapvetően változatlan táj ugyanis, ha figyelmesen olvassuk jeleit, ráébreszti a szemlélőt, hogy minden itt van, nem csak a maradványaiban látható, hanem a tudatunkban felépülő, valaha volt, elsüllyedt, föld alatti világ is.

A hatvanas évek első felének lírájában mintegy bűvópatakként fel-felbukkan történelem és művészet összekapcsolása, egy-egy történelmi műtárgyat leíró vers megalkotása, mint Weöres Sándor, Rónay György, Vas István kötetében, sőt – mellőzve a romantikus szélsőséget – Rákos Sándor poémáiban akad példa a romköltészet hagyományának megújítására is. Ehhez a titkos láncolathoz, beavatottságot igénylő kulturális kódhoz illeszkedik Áprily *Római őrvonalon* ciklusa. Az építészeti- és műtárgyversek sajátos változataként a múltból megőrződött tárgyi emlékek faggatása, különösen az antikvitás leleteinek megszólítása az akkád kortól az egyiptomi és a görög-római világig egyszerre idézi meg a földalatti lét sötét-ségét és egykori gazdagságát. Témánk szempontjából elsősorban Rákos Sándor *Szegények vonulása* (1959) kötetéből a *Rasz Samra torzói*, Vas István *Római rablás* (1962) kötetéből az *Etruszk szarkofág*, Rónay György *A város és a délibáb* (1964) kötetéből az *Etruszk fuvalás* és *Egy hettita domborműre*, Weöres Sándor *Tűzkútjából* (1964) a *Terra sigillata* című versét említhetjük.

Habár e kötetek mind '59 és '64 között jelentek meg, Áprily hasonló versfüzé-
rére semmiképpen sem utánérzés, már csak azért sem, mert ihlető forrása
minden bizonnyal nem is kortársainak legfrissebb költészete, noha ciklusával
akarva-akaratlanul kapcsolódik hozzájuk. Olyan rejtőző, eddig feltá-
40 ratlan folyamatról van szó, amelyet majd Nemes Nagy Ágnes fog be-
teljesíteni '67-es *Napforduló* kötetének *Ekhnáton*-ciklusával.

Lengyel Balázs 1948-ban, *A mai magyar líra* című könyvében még csu-
pán arra hívhatta fel a figyelmet, hogy Áprily költészetének ihletője nem csak
az erdélyiség, hanem ehhez műveltsége nyomán egy másik táj és nép társul:
a görögség. „A férfias tartózkodással vállalt erdélyi sors és az üde természeti
táj s a mítosz és végzet-szimbolika őszinte otthonossággal keveredik tudat-
tában és izzítja fel költészete szemérmes finom színeit, melyeket mindig csi-
szolt, illő keretbe fog a hivatkozás nélküli formaművészet.” A görög világ
verse emeléséhez a '65-ös kötetben a Római Birodalom, pontosabban Pan-
nónia provincia életének miniatúr víziói, töredékes látomásai csatlakoznak.
A *Római őrvonalon* a limes vidékének adottságait használja fel új versek al-
kotására. Kézenfekvőnek tűnhet a limes közelségéből fakadó, szó szerinti
határhelyzet beemelése az új kötet tematikájába, hiszen a költői érdeklődést
alátámasztja az az életrajzi mozzanat is, hogy Áprily akkor már évek óta a
Visegrád melletti Szentgyörgypusztán él. Ha megannyi írásra ösztönző ta-
pasztalatot adhatott is az erdő közelsége, a madarak éneke, a visegrádi vár
hol komoran felhős, hol vidáman fénylő romja, a hatvanas évek elején más
pályatársaival együtt Áprily is felfedezi a földalatti világot mint a táj jelen-
lévő, bár nem látható örökségét. Ahogy a *Káprázatok* első versszakában írja:
„Ez itt a völgy. Itt szíved csendesül, / frissülsz, ha szőlőtőidet kapárod. / De
földfeletti telkeden kívül / van még egy földbe rejtett ős világod.” Maga a
tudat, hogy a limes vonalán él, ahol a folyó és a hegyek változatlan látványa
már önmagában őrzi a múltat, épp elég ok lehet a történelem személyes él-
ményé alakításához. De nem csupán erről van szó. Ha a Római Birodalom
őrtornyainak, védőbástyáinak alapjaiba botlott is bele az arra sétáló, vagy
az ösvények alatt súlyosodtak a kövek, ez a ciklus azért is köti szorosabban
Áprily kötetét az akkori kortárs költészet legjobbjaihoz, mert túlmutat a sze-
mélyes tapasztalatok élménykörén. Vajon véletlen, hogy Rónay György az *Et-
ruszk fuvolás* képét síremlékszerűen, halott fuvolásként láttatja? „De nem
fúvok többé kúszva kanyargó dallamokat fuvolámon / ugyanazt a hangot
fúvom örökre ugyanazt a hangot / síró hangot epedő hangot szomorú hangot
/ egyetlen hangot halottsíratót holt fuvolámon / mert fuvolás voltam –”.
Weöres Sándor *Terra sigillata* című verse a vörös mázas, domború díszítésű
római edényről kapta a nevét, és alcíme szerint *Egy ókori költő epigrammáit*
szóltatja meg, csakhogy egészen célzatos, temetéssel és börtönőrrel pél-
dálózó szakaszokkal: „Az erdő szemérmes, a farkas árnyba rejti halálát, / de

a siratóasszony szégyentelenül jajgat idegen temetésen.” És: „Királyi a bűn, szent az erény; de mit ér a zavaros szív? / ott esztelen részeg a bűn, és börtönőr az erény.” Rákos Sándor költeményében, a *Rasz Samra torzóiban* elevenen eltemetettek jeladása, jajgatása hangzik fel: „Rasz Samra, a földalatti város, megállít minden élő / s kényszeríti, hallgatózzon a föld alá: elevenen földbezártak kopogtatnak lenn a mélyben, / aki fönn él, rettegheti a lenn érő csúf halált!” Vas István az *Etruszk szarkofágban* a vörös márványkő koporsó kapcsán fűz gondolatokat az egymást ölelő fiatal nőt és férfit megörökítő látványhoz: „nincs, ami többet érne, mint az életünk és amit belőle csinálni tudunk és merünk, létünknek ez a nagy értelme és kalandja és minden egyéb szédült vagy szédítő halandzsa, mert hol az a híres etruszk révület, mely a halállal nászba fog? Nem, csak egymást szeretik és gyönyörű életüket ezek a házások.” S mivel Vas prózaverse szerint a halálon kifogni legszebben a nevetéssel lehet, a szöveg a következőképpen végződik: „Mert úgy kellett most ez az etruszk szarkofág, és az, amit jelent! A remény, hogy azt, ami ellenünk valahonnan megindul és győzni rendeltetett, mégiscsak kivárjuk állva. S hogy nem vesztem el, amiben hittem. És az nevet, aki utoljára nevet. S hogy védjük az életet, amíg lehet s talán egy kicsit azon is túl. S ha másunk nem és másutt nem, ha már nem leszünk, hát valahol odalent még a kiszáradt koponyánk is nevet. És füttyülünk, füttyülünk a halálra.”

A *Római őrvonalon* ciklusa tíz versből áll. Az első vers, a már idézett *Káprázatok* és az utolsó két vers, a *Marcus Aurelius* és *Az Őrszem* lírai tere a Dunakanyar szívéhez, Visegrádhoz és közvetlen környékéhez kötődik. Az egyik az Ister partján szemlélődő és a halász-sas szárnyalását figyelő császár és filozófus alakjához, aki éppen a túlpartról kilőtt kvád nyílvevő madarat eltaláló repülésében sejtje meg a barbárok előretörését, a birodalom széthullásának közelségét és a civilizációváltás kivédhetetlenségét. Az *Őrszemben* pedig a vadludak vonulásán merengő harcost a túlsó part iszapjában fetrengő vadkan rémült elrohanása ébreszti rá a fenyegető jelenre, amint a szemben lévő völgytorokban fel is tűnik az első hun lovascsapat. A ciklus további hét verse azonban nem marad a szűkebb életrajzi tér talaján, a Dunakanyar kellős közepén, hanem a limes útját követve Szentendrére és Aquincumba vezet. Az *Amphitheatrum*, az *Aelia Sabina*, az *Aquincumi strófa*, *A gladiátor*, a *Gaia Valeria Nonia* Aquincum színházat és cirkuszi porondját idézi, míg a *Lunula* és a *Szentendrei vízió* Castra Ulcisiát, vagyis a mai Szentendre antik emlékeit. Nem sokat kockáztatunk, ha merészen feltételezzük, hogy ezek a versek többnyire személyes tapasztalatok, kirándulások, múzeumi látogatások emlékét őrzik. De a ciklus nem csupán egyszerű emlékidézés, sőt még csak az emlék reflektálása sem. Áprily kis életképeket alakít a folyó hullámai által partra vetett ékszerből, a bérelt

cirkuszi hely vésetének betűzgetéséből, az amphiteatrum köveiből, amelyek között sírfeliraton révedezik, sőt átvonuló légiókról támad víziója Szentendre utcáin. Apró látomásait, ráérzéseit feltehetőleg segíthette az óorkutató

42 Révay József *Százarcú ókor* című olvasmányos, élményszerűen megírt könyve, amely 1962-ben, a *Jelentés a völgyből* összeállítása idején látott napvilágot. A *Százarcú ókor* egyik fejezete a pannon városok életéről mesél közvetlen, hangulatos, életszerű stílusban, részletesen ír Aquincum mindennapjairól, Aelia Sabináról, a gladiátorokról, a birodalom védvonalát fenyegető kvád és jzig harcosokról, és említi Ulcisia Castrát, azaz Szentendrét is. Mindez nem csupán az öncélú filologizálás miatt érdekes, hanem azért is, mert értelmezési kérdésekhez vezet. Ha ugyanis Áprily ismerte Révay könyvét – akár a *Százarcú ókort*, akár a nagyon népszerű, '43-ban először kiadott *Séták a római Magyarországon* – (és ez eléggé valószínű), mégiscsak feltűnő, hogy a *Gladiátor* állatviadalában oroszlán támad vadbírára, s a következő ütközetben ez az oroszlán fogja lenyalni a halálba induló, majd haldokló gladiátor véréit. A gladiátor Áprily versében mint „igázott ország rabbá tett fia” búcsúzik távoli császárától, s végső szavaiban még egyszer kiemeli szabadságának hiányát: „Csak rab voltam, dicsőség száműzötte / s ma végzetem cirkusz-homokra vet. / S az oroszlán, forró hazám szülötte, / mohón lenyalja csorgó véretem.”

Révay könyvéből Áprilynak egyértelműen tudnia kellett, hogy „oroszlánt, elefántot, vízilovat, rinocéroszt, zsiráfot, leopárdot, tigrist Aquincum játékaiban sohasem láttak”, s ha a fordításaiban és költészetében is mindig a lehető legnagyobb pontosságra, hitelességre törekvő költő mégis oroszlánt szerepeltet a versében, annak rejtett, de erős üzenete van. A vers történései, a díszletként felépített aquincumi aréna eseményei hangsúlytalanok válnak, a figyelem a gladiátor szavaira összpontosul, az ismétléssel nyomatékosított „rabbá tett” harcosra, aki önmagát is „csak rab”-nak látja, „igázott ország” fiának. Talán nem egészen vakmerő elképzelés, hogy ezt a helyzetet párhuzamba hozzuk az '56 utáni évek magyar valóságával, a megfélemlített milliók általános közérzetével. A ciklusban egyébként is több ízben olvashatunk „súlyos, komor légiók” dübörgő bevonulásáról, mint a *Káprázatokban*, a *Szentendrei vízió* soraiban pedig „Lábak dobbantak, had vonult kevélyen / belerezzent minden útmenti ház”, vagy ott van a *Gaia Valeria Nonia* erőszakos halálért rajongó, vérszomjas asszonya, aki a vért szerette látni és a „vonagló testek görceit”, és az is felettébb különös, hogy még a Romváros fülemülje is „zokogva, ríva” dalol, siratva talán a „fiatalon halt” Aelia Sabina életét az *Aquincumi strófában*. Kissé nyíltabban, de a hettita dombormű leírásának védőpajzsa mögül, a megtorló kivégzések idején vonja kérdőre mindenkori olvasóját Rónay György, amikor a harckocsi lovának patái alá esett ember kíméletlen eltiprását írja le:

*s egy néma kiáltás néma kő-sikoly
négyezer éven át
patak alól kerék alól
a Halál méhburokfalán keresztül
– miért kell ölni ölni ölni ölni
négyezer éven át?*

43

A ciklus verseit Áprily a kötet számára írta, előzetes megjelentetésükkel valószínűleg nem is próbálkozott folyóiratokban. Egyenként vagy párosával bizonyára szemet szúrt volna valakinek, a tíz vers azonban a *Római őrvonalon* cikluscímmel az antikvitás kontextusába helyezte mindegyiket, s ha sejtett is valamit a hajdani cenzor, így, együtt, szó szerint és átvitt értelemben is a provinciális keretben nem tarthatta felforgató, államellenes, „ellenforradalmi” versnek egyiket sem. A természet lágy ölé, erdő és patak mentén, védett völgyében visszavonultan élő, időse költő a szűkebb lakókörnyezet és a nem túl távoli, szentendrei-óbudai környék lírai feltérképezésével – a kései versek tanúsága szerint – nem okvetlenül elzárkózását, életidegenségét jelezte. Akart-akaratlan elhatárolódása, távol maradása a napi nyüzsgéstől vitathatatlan, de a maga módján, történelmi képekbe burkolt emlékezéssel elmondta véleményét az országról és saját helyzetéről a hatvanas évek elején is. A természet lágy öle az ő számára embert próbáló életmódot és kemény ítéletű, kristálytisztaságú verseket jelentett. Noha nagyon is korszerű sorai a hatvanas évek elején a magára hagyott és eltiport közösség fájdalmát szólaltatják meg, az örökké aktuális halállíra helyett sokkal inkább holttest- vagy tetemlírának nevezhetjük a *Római őrvonalon* ciklusát, amely a földalatti vonatkozásokat tekintve párhuzamba állítható a temetőköltészet alkotásaival is. A természet enyhe vagy lágy öle szépítő látványként eltakarja ugyan, de nem feledteti az elhaltak nyughelyét, ahogy Arany János *Balzsamcseppjének* utolsó szakaszában olvassuk:

*Jer! az áldott szép természet
Enyhe öle hívogat;
S temetőn, bárha bolyongok
Eltakarják üde lombok
A sötét sírhalmokat.*

Új Forrás 2018/4 – Fráter Zoltán: „A természet lágy ölé”
Térpóétika és kulturális emlékezet a hatvanas évek elejének lírájában

